

I 1946 skriver den danske museums mannen N.G. Heine om mangletræet at det betraktes «af adskillige Museumsbesøgende som Indbegrepet af museal Kedsommelighed» og at «disse firkanter Træstykker blant Museumsfolk nyder en Popularitet, der staar i omvendt Forhold til den, de nyder blandt deres Gæster». I våre dager, hvor både gjenstandsforskningen og interessen for folkekunst er trengt i bakgrunnen av andre museale oppgaver, er dette forholdet nærmest snudd på hodet. Både blant samfunnsvitenskapelig orienterte og for midlingsfikserte museumsansatte har mangletrærne i årevis vært symbolet på ufrikubar samlevirksohmhet, mens det almindelige publikum spør etter utstillinger med flere gjenstander og mer folkekunst. Både for å følge opp dette ønsket og for å rette søkelyset mot en stemoderlig behandlet gjenstandsgruppe, har Glomdalsmuseet bragt et bredt utvalg av sine mangletrær frem fra magasinene. Utgangspunktet var at denne presentasjonen skulle bli så mangefasettert som mulig, både når det gjelder mangletræet som historisk fenomen, som redskap og ikke minst som dekorert gjenstand.

Av Glomdalsmuseets ca 250 registrerte mangletrær har 231 tjent som grunnlagsmateriale både for utstillingen og for dette skriftet.²²⁾ I utgangspunktet kan det være fruktbart å dele disse i to grupper, hvor forskjellen ligger både i den geografiske fordelingen og det ulike informasjonsnivået. Mangletræets status som samleobjekt har på den ene side ført til at et stort antall eksemplarer er bevart, mens det på den annen side har medført at en stor andel av dette materialet mangler stedsopplysninger. Til denne siste kategorien hører Væringsaasens samling på tilsammen 155 objekter, hvor det likevel i mange tilfeller har vært mulig å komme frem til en sannsynlig stedfestning på grunnlag av form og dekor. I all hovedsak er denne samlingen av østnorsk opprinnelse, og brotparten har påskrevet initialer og nummerering som bekrefter at Væringsaasen hentet sine gjenstander fra andres samlinger mer enn han samlet enkeltgjenstander.

Når det gjelder Hedmarkssamlingens 76 mangletrær, foreligger for de fleste opplysninger om proveniens. Samlingen stammer i hovedsaken fra Elverum og fra nabokommunene Våler, Løten og Åmot, og som tilfelle er for mangletrær som kommer rett fra sitt bruksmiljø, følger ofte kavlen som den andre delen av redskapet med.

Dette skriftet er planlagt som en videreførelse av serien «Glomdalsmuseets småskrifter» som Håvard Skirbekk startet i 1961. Likeledes er den tenkt som en revitalisering av den bakenforliggende ideen om å kombinere temaustilling-er som bygger på gjenstandssamlingene med en skriftlig presentasjon av tema-et og av problemer som knytter seg til dette.

Mangletræet

Glatteredskap og festegave

Av Steinar Sørensen

Foto: Burray Iversen

Mangletræet og andre glatteredskaper

Mangletræet er et spesialredskap for glatting av lin- og bomullstekstiler som har vært i bruk fra 1500-tallet og til vårt eget århundre. Det består av to deler, en rund kavle som tøyet ble viklet opp omkring og et langsmalt trebrett, som regel med håndtak på oversiden eller i den ene kortenden. (Fig.1 og 5) Manglingen foregikk vanligvis på et bord, hvor

kvinnen som utførte arbeidet la kroppstyngden over brettet mens hun ved hjelp av dette rullet kavlen med tøyet frem og deretter trakk den tilbake til utgangsposisjon med venstre hånd. (Fig. 2)

Norsk Etnologisk Granskings sporreliste «Stell av linplagg etter vask» ga på spørsmålet om hva slags plagg en pleide å mangle likelydende svar fra hele landet; duker, håndklær, lakener,

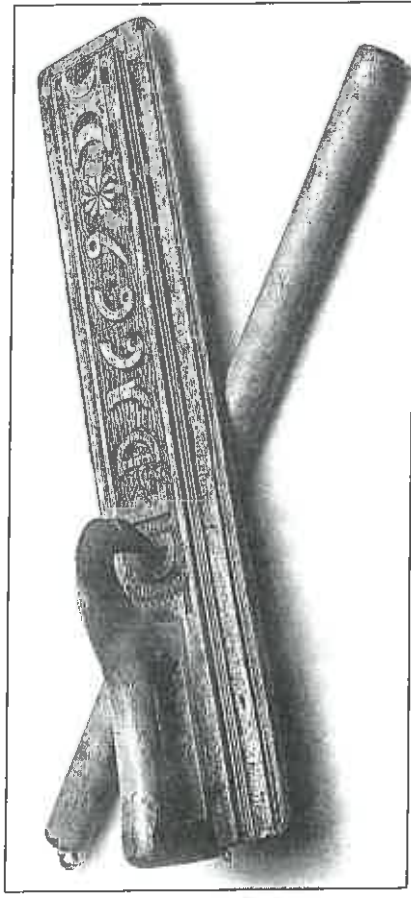

Fig. 1. Mangletræ med kavle. Årstallet 1669 og initialene GLD er skåret som en del av dekoren. (GM 12059)

Fig. 2. Figurmotiv på mangletre fra 1794 som viser manglerske i arbeid. (Utsnitt av Drammens Museum nr 2534).

pute- og dynevar, sjal, tørkler og forkler. Skjorter og andre plagg med knapper ble sjeldnere manglet. Mangletreet kunne også benyttes til å glatte hele verver av lin eller bomullslerret etter bleking. Før manglingen startet ble tøyet dynket med vann og strukket så stramt som mulig mens en rullet det på kavlen. Det var vanlig å legge et klede utenpå

det opprullede tøyet som beskyttelse og ofte et annet klede på bordet som underlag.

Mangletreets utbredelse må sees i forbindelse med en velstandsutvikling i etterreformatorisk tid som bl.a. medførte en øket bruk av lintøy. De mange bevarte eksemplarene med dekor, som regel skåret inn i oversiden av brettet, kan rimeligvis både

knyttet til den st. s lintekstilene hadde og til redskapets anvendelse som kjæreste- og festegave.

Både i mangletreets brukstid og forut for denne kjenner vi fra store deler av Europa glatteredskaper av ben, sten, tre og glass. Fra øvre Hallingdal beskriver eksempelvis Ågot Noss underkjøve av ku (slikkjøke) og huggtann fra gris (slikjittonn) anvendt som glatteredskaper (slikja=glatte). Glimtvis gis også fra andre deler av Norge opplysninger om hornskjeer og andre benartefakter til samme bruk,¹⁾ likeledes gnidestener som i motsetning til redskapet av glass med samme navn består av en vanligvis vannrullet sten egnet til formålet.

Glasskloter i nevestørrelse med buet overflate, som arkeologene tradisjonelt kaller sømglatte og etnologene gnidestener, har vært anvendt over store deler av Nord-Europa. De kjennes tidligst fra tyske merovingertidsgraver og i Norge fra kvinnegraver i vikingetid.²⁾ Funn fra de nordeuropeiske handelsplassene Birka, Hedeby og Dorestad bekrefter at de tilhørte varetilfanget i yngre jernalder.

Enkelte har ment at disse arkeologiske glassgjenstandene, som i størrelse og utforming er identiske med de gnidestener en treffer på i etterreformatorisk tid, kan ha hatt andre bruksområder.

En interessant gjenstandskombinasjon i grav 854 ved Birka i Mälaren kan imidlertid sees som et indisium på at tolkningen glatteredskap for lintøy er riktig. I tillegg til en slik glassgjenstand fantes her også en hvalbensplate, som kan ha tjent til underlag for tekstiler som skulle glattes. Dette er også forklaringen som Jan Petersen gir i «Vikingetidens redskaper». Petersen påpeker i denne forbindelse at 21 av de 28 jordfunne sømglatte som da var registrert i Norge og 21 av 34 hvalbensplater skrev seg fra kvinnegraver.³⁾ Fra middelalder-sammenheng kjennes foreløpig ikke sømglatte av glass.

Da de tyske glassverkene begynte å fremstille gnidestener (tysk:Gnidelsteine) på 1500- og 1600-tallet, ble disse også eksportert til Skandinavia. Her ble det senere startet produksjon av dem både i Sverige og Norge. På 1700-tallet inngikk gnidestener både i varetilbudet fra Ås glassverk i nåværende Kongsberg kommune og fra Hurdal glassverk, og de ble bl.a. utført til Danmark.⁴⁾

Sammen med importen av damaskvevde duker og servietter i etterreformatorisk tid kom også spesielle skrupresser som knapt hadde noen utbredelse utover høyborgerskapets krets. Større

Forleide
Mangletre av lin
1794
Sømglatte
gnidestener

betydning fikk de såkalte klesrullene, hvor en stenfylt kasse ble fort frem og tilbake over to kavler med opprullet tøy. På 1800- og tidlig 1900-tall var dette et almindelig redskap i bedrestilte borgerhjem, på storgårder og i andre husholdninger med mye lin- og bomullstøy, som hoteller og skysstasjoner. Av svarene på NEG-spørrelisten «Stell av linplagg etter vask» fremgår at det i utkantbygder kunne være bare på prestegården og eventuelt et par større gårder at slike stennuller fantes.

Ruller med vertikaltstående valser drevet med håndsvæiv kom i bruk på slutten av 1800-tallet, men i sin første brukstid tapte de ofte i konkurranse med mangletreet fordi de var dyrere i anskaffelse.

Varmstrykingens historie skal vi ikke komme inn på i denne sammenhengen, bortsett fra å nevne at strykejernet etterhvert tok over en del av mangletreets bruksområde. Et beslektet redskap som også ble benyttet til glatting av lin- og bomullstekstiler, var strykepannen. Denne besto av et skaft festet til en mesingbeholder med buet underside som ble fylt med glør. Slike strykepanner kjennes fra store deler av Asia, og bruken av dem strakte seg til Balkan i vest.

Historie og utbredelse

Bruken av mangletre og kavl som glatterredskap kan tidligst påvises i Nederland og Nordtyskland under siste halvdel av 1500-tallet og nesten like tidlig i Danmark-Norge. Eldste mangletre i det nederlandske folkemuseet i Arnhem og det tidligste daterte overhodet bærer årstallet 1566, mens et eksemplar i det frisiske museet i Leeuwarden har datering 1592. Disse er begge dekorert med intrikate karveskurdrosetter, og som senere nederlandsk-frisiske mangletreer mangler de håndtak. Hamburgs kunstinstrimuseum eier et mangletre med årstall 1587, og de tidligste danske og norske eksemplarene følger tett etter i tid. Et mangletre fra Bornholm har datering 1590, mens to jyske begge bærer årstallet 1600. I Helsingør omtales dette glatterredskapet i bofortegnelser fra henholdsvis 1590 og 1592.⁵⁾

Det hittil eldste av registrerte norske mangletreer, med årstallet 1590 skåret inn på oversiden av brettet, eies av Trøndelag Folkemuseum og stammer fra Sjørdal. Det har en smal og smekker utformning, svakt oppbøyd forende og en enkel grepbøyle skåret i ett med treet.⁶⁾ Eksemplarer med årstall 1609, 1611, 1615 og 1617 i samme museum må kunne sees

som en ytterligere bekreftelse på at Sjørdalsmangletreets tidlige datering er korrekt. Mens norske mangletreer datert før 1650 må kalles sjeldne, eksisterer det flere titall av dem fra siste halvdel av århundret. Noen systematisk registrering av tidlige eksemplarer i museer og privat eie er imidlertid ikke foretatt.

Ikke bare i motivvalg, men også i selve mangletreets utforming hadde det allerede på 1600-tallet utviklet seg lokale særpreg som kom til å bli videreført. Her kan nevnes den opphøyde midtlisten, av og til skåret i gjennombrutt arbeide, som trønderiske og vestlandske eksemplarer kan være utstyrt med og som også kan påvises i en del av Sverige. (Fig. 20) Når det gjelder en annen karakteristisk utformning, hvor mangletreet er skåret med gjennombrytninger både ovenfra og fra siden, stammer de fleste lokaliserte eksemplarene fra Romsdal og fra Gauldalsbygdene. (Fig. 4) Interessant nok er denne meget spesielle typen mangletre også vanlig på Island.

På tidlige eksemplarer kan årstall og initialer være skåret som en del av ornamentikken. En annen bruk av disse dekorative elementene finner vi i Solør, spesielt på Finnskogene. Her kan oversiden, av og til også sidefla-

tene, være mer eller mindre dekket med tidsangivelser og forbokstaver og fremstå som en veritabel slektstavle. På et eksemplar i Glomdalsmuseet fra Rotberget i Grue er eksempelvis 10 slike innførslers skåret inn i brettet, med dateringer fra 1832 til 1872. (Fig. 8) Et annet eksemplar, fra Ratikken i Kongsvinger, har første påskrift såvidt tidlig som 1715 og siste i 1871. Denne bruken av mangletreet som minnetavle kjennes også fra en større del av Vest-Sverige, hvor den kan påvises allerede på 1600-tallseksemplarer.⁷⁾

Ekstra korte og smale mangletreer hvor en voksens hånd ikke kan innpasses i grepbøylene, er det rimelig å oppfatte som øvelsesstykker for jenter. (Fig. 3 og 4) Glomdalsmuseets samling omfatter fire slike, med lengdemål 56-63 cm og breddemål 6-10 cm. Det kan tillegges at det største av disse er skåret i furu for å være så lett som mulig. Vanlige mål for mangletreer er ellers 60-80 cm i lengde og 10-15 cm i bredde.

Ved siden av den nordeuropeiske mangletretypen kan en skille ut en mellom- og en osteuropeisk, begge med grepet formet i forlengelsen av brettet som hos et banketre. At det eldre banketreet har stått modell for denne utformningen, er trolig. I ut-

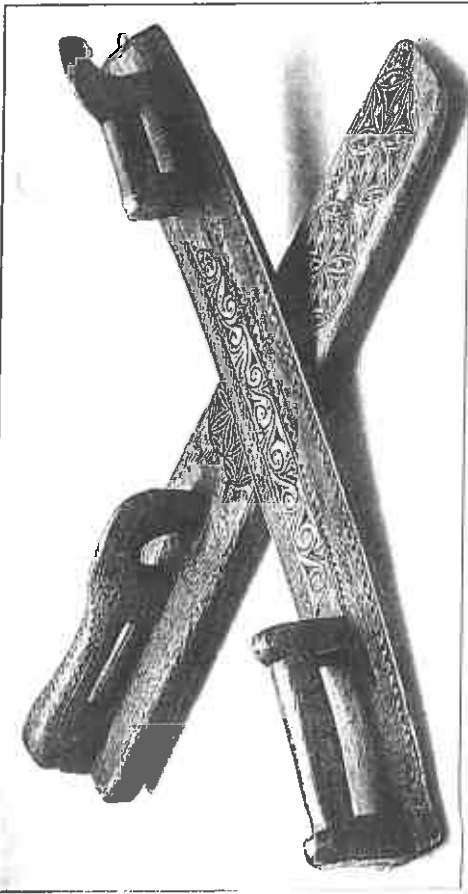

Fig. 3. To minimangletrær for jenter, det bakre fra Hedmark. (GM 4104 og GM 1272.)

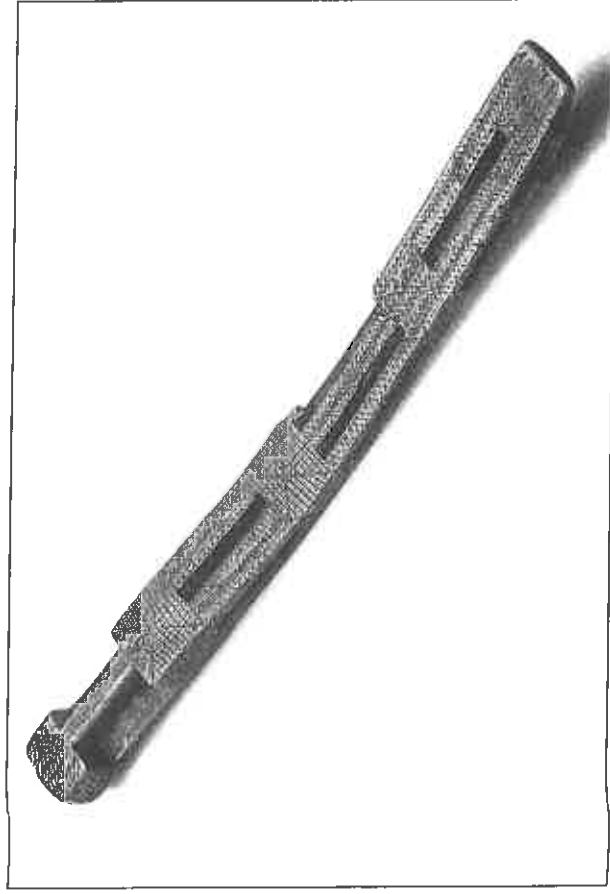

Fig. 4. Mangletrær fra Sør-Trøndelag eller Møre og Romsdal, også i barnestørelse og skåret i gjennombrutt arbeid. (GM 14281)

gangspunktet kan det også ha spilt en rolle at utvalgte greppform forenklet fremstillingen av redskapet. I Østeuropa inkludert Baltikum og finsk Karelen bruktes en type mangletrær med tverrriiflet underside, som mer hadde som oppgave å mykne enn å glatte lintøyet. (Fig 5) Sammenlignet med nordeuro-

peiske mangletrær finner en i Mellom- og Østeuropa sjelden tidligere dateringer enn fra 1800-tallet, slik at det blir vanskeligere å ta stilling til hvor langt bakover i tid dette redskapet har vært anvendt.

Kjærlighetssymboler og festegaver

Den utbredte oppfatningen at det først og fremst var beilere som dekorerte mangletrær for å vise sin dyktighet, finner en sjelden belagt ved innskrifter eller annen direkte informasjon. Derimot taler den hyppige dekoreringen av dette redskapet mer indirekte, men med en høy grad av troverdighet, for en gavefunksjon, hvor kjæreste- og festegaver tør ha spilt en viktig rolle.

Atskillige mangletrær gir inntrykk av å være produsert i serier av profesjonelle håndverkere, hvor kjøperens bidrag har vært å føye til årstall og den kvinnelige mottagers initialer. I andre tilfeller er dekoren så primitivt utført at den ville ha vært til liten ros for beileren, eller den kan være helt fraværende. All den stund samlere har foretrukket dekorerte eksemplarer av god kvalitet, må en også gå ut fra at disse er sterkt overrepresentert i det bevarte materialet.

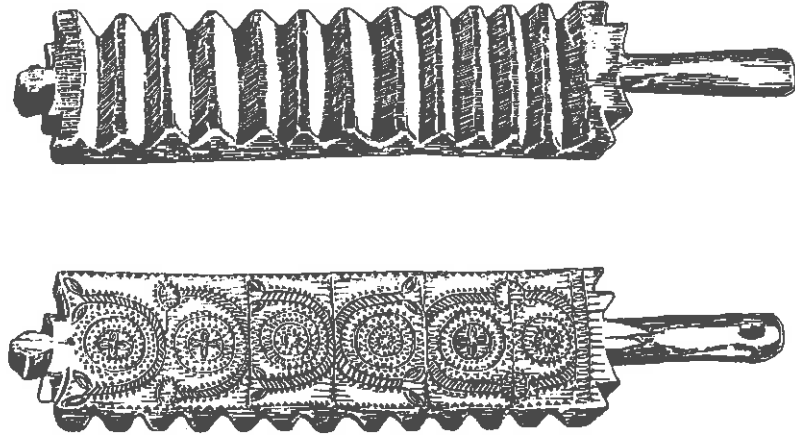

Fig. 5. Dekorert mangletrær fra Romania med grepet plassert i enden og tverrriiflet på undersiden.

Når det mot midten av 1800-tallet blir stadig vanligere med mangletrær uten hverken innskrift eller dekor, kan dette forklares med at redskapet hadde sluttet å spille noen rolle som gaveobjekt. Randprofileringen forsvinner også i denne perioden el-

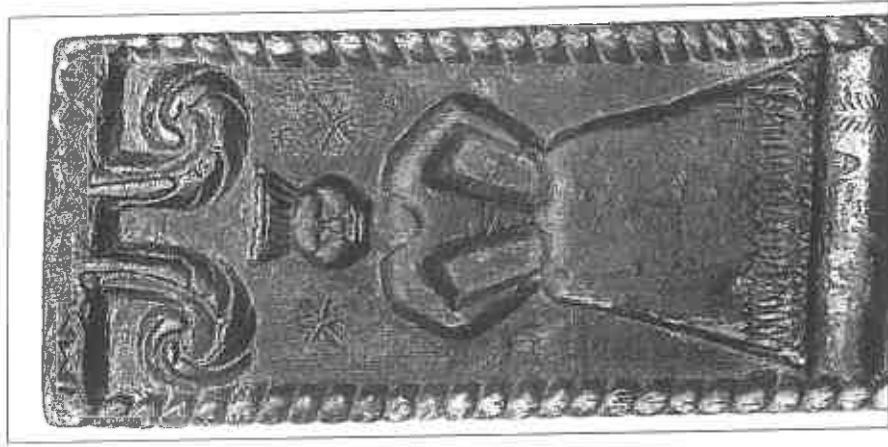

Fig. 6. Brud med krone. Utsnitt fra GM 12762.

ler erstattes med enkel skrålist, samtidig som redskapet øker i tykkelse. Og endelig opphører skikken med å forsyne mangletreet med initialer og årstall. Når det gjelder Glomdalsmuseets mangletrær, er 1871 siste daterte eksemplar i Hedmarkssamlingen og 1875 i Væringsaasens samling, i begge tilfeller eneste mangletre med datering etter 1850 i sine respektive samlinger.

Glomdalsmuseet eier en gruppe mangletrær med billedframstillinger, de fleste fra første halvdel av 1800-tallet, hvor motivvalget kan knyttes til temaet friing og ekteskap.⁸⁾ Fremfor alt gjelder dette to eksemplarer som viser bruden med krone på hodet. (Fig.6) Videre finner vi to framstillinger av et festkledd par med livstree mellom seg, trolig en videreutvikling av eldre mangletrærs framstilling av Adam, Eva og kunnskapens tre, og på et tredje par uten tre. På dette siste eksemplaret har tre-skjæreren strødd blomster både på over- og undersiden av paret, og i innskriften ved håndtaket ser vi at både en o i Anno 1790 og i Bo(e)! Olsdatter er skåret i form av et hjerte. Det er en nærliggende tanke at når det gjelder navnetrekket har beileren selv vært ute med kniven.

Som et motivrikt eksempel på

denne mangletregruppen kan trekkes frem et eksemplar med tre billedfelter, øverst en rytter i uniform som kan tenkes å representere beileren. Kanskje vår frier endog avjente sin militærtjeneste som dragon? Vanskelige å tolke er en framstilling av et par som ligger i en seng, med en militært kledd herremann på tvers under fotenden. Ellers vises paret med livstree og ved siden av rytteren en miniatyrgave av den norske løve med krone. (Fig.7)

En enda klarere symbolikk formidler figurframstillingene på en gruppe nordtyske mangletrær med en tydelig høyborgelig tilknytning. Et eksemplar fra 1651 som antas å stamme fra Holstein, viser f.eks. som øverste billedfelt kjærlighetsgudinnen med et brennende hjerte i hånden og ved føttene Amor med spent bue som sikter mot hjertet. Nedenfor sees enda et brennende hjerte, denne gang bevinget, som to av Amors piler har gjennomboret og deretter to hender lenket til

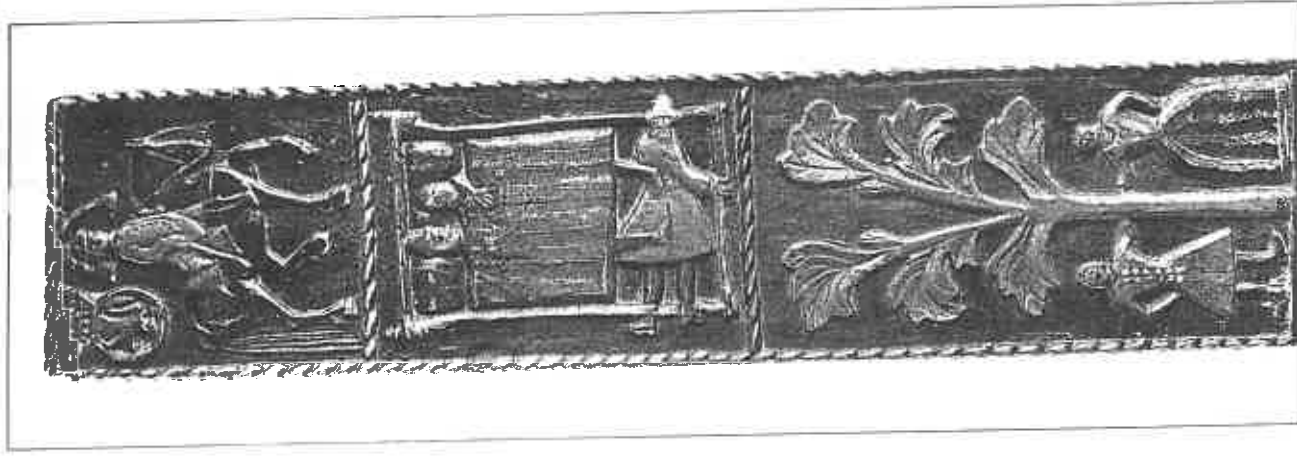

Fig. 7. Utsnitt av mangletre med figurmotiv; øverst dragon med den norske løve i hjørnet, nedenfor en sengscene og nederst et par ved livstree. (GM 12886)

hverandre med kjede og hengelås, som møtes i et håndtrykk.⁹⁾

Temmelig almindelige på norske mangletrær er figurer som symboliserte stat og status, som den norske løve, kongekrone og kongemonogram. For valget av motiver kan den avgjørende faktoren ha vært tilgangen på forbilder, som f.eks. støpejernsøvnenes billedverden. Ellers ser vi at spesielle motivkretser kan slå rot i enkelte områder, som en tydelig innflytelse fra østdansk billedskurd i nedre Buskerud og Vestfold. De faste motivene i denne dekorasjonstradisjonen er en vase med oppadstrebende blomsterstengler, hjorter, kongekrone og ironisk nok den norske løve, som ofte forekommer på danske mangletrær. Et annet trolig danskinspirert innslag er hjertefigurer, hvor imidlertid den norske utbredelsen har større geografisk spredning.

Mangletrøet var bare en av flere bruksgjenstander som kunne benyttes til kjæreste- og festgaver. Utvider vi perspektivet til dette glatteredskapets europeiske utbredelsesområde, finnes mange bekræftelser på denne bruken. Over en stor del av dette området er imidlertid dekorerte mangletrær sjeldne, og heller ingen spesiell sosial symbolikk er knyttet til dem.

ver som til kjærlighet. Utsagnet «Hvite klede... år kvinfolks heder» som finnes i flere varianter på svenske mangletrær, tidligst på et eksemplar fra Vadstena datert 1630, ligger ikke særlig langt fra moderne reklamens husmonideologi. Forskjellen består i at hensikten her ikke er å selge noe produkt, men å påpeke at det kjønnsbaserte arbeidslivet var en hellig plikt på jorden. På et tidlig mangletrø fra Amager ved København, som er nederlandsk både i type og tekst, sies dette klart nok:

Wase wit (Vaske hvitt
en mangel glatt og mangle glatt
wer Got vertraut Gud er vår trøst
den man gelt nit selv er vi intet)¹¹⁾

Amager hadde fra og med 1500-tallet et nederlandsk befolkningsinnslag, som både når det gjelder dekor og innskrifter kan ha satt sitt preg på den danske og dermed også den danskpåvirkede norske mangletrøtradisjonen.

Av og til får man innrykk av at de gudelige formuleringene er rent skuebrød, som når det på et jysk eksemplar, etter en lang tirade inspirert fra Johannes åpenbaring avsluttes med: Denne mangel fjæl jeg vove vil om pi(g)en vil lade armen til.

Arbeidslivets realiteter er ikke langt borte når vi leser et bud-

skap skrevet langs sidekanten på et norsk mangletrø fra 1679, som ellers er dekorert med blomster og hjerter: Jeg er (av) egetrø gjort; fli mig til pigerne fort; at de med mig kan mangle klæder; saa at de ei af moder sk(a)l ban(kes)».

Likevel kommer kjærlighetens språk glimtvis frem i sin egen rett. Dette må sies å gjelde et trøndersk eksemplar fra Soknedal datert 1758, med det nesten barnaktig rørende budskapet «Hvem dette haver gjort, ligger D.I.D». Noe mer spiritueelt foret med er innskriften på et mangletrø fra 1625 i Helmsmuseum, Hamburg, som hører hjemme i et utpreget overklassemiljø. Innskriften «Wenn alle Waldvoglein gehen zu Neste, so ist noch mein spazieren mit Jungfrauen das Beste», følges her opp av et bildefelt som viser den poetiske herremann sammen med sin jomfru.

I de tilfeller hvor beileren virkelig hadde skåret brettet selv, kunne det føles naturlig å føye minnet om dette svennesykket til de lykkelige omstendigheter som mangletrøet ellers representerte. Et eksemplar fra Östergötland, hvor to motstående hjerter er en fremtredende dekorasjonsenhet, bærer f.eks. innskriften: «Åt Maria Svensdotter har jag N

Fig. 8. Utsnitt av mangletre fra Grue finnskog, med årstall og initialer innskåret på oversiden. (GM 3088)

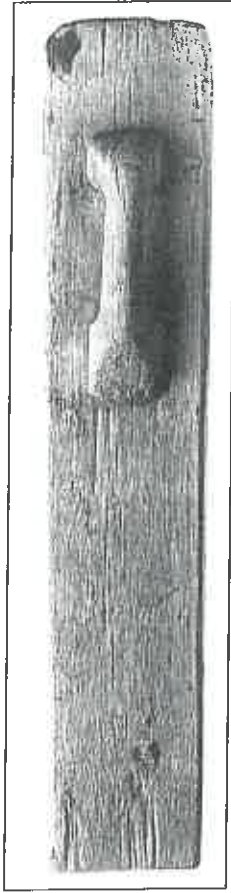

Fig. 9. Mangletre uten dekor fra Grue finnskog med finskinspirert greppelasse-ring. (GM 17940)

gjort kavelty den 9 augusti 1774. Jag häpas härn Gud han ville böja edort jarta så at ja får vara edr huldast ven intil döden». Etter bokstaven N i teksten står det imidlertid et åpent felt, som innvir tvil om vår treskjærer fikk siitt ønske innfridd.

Noen ganger sier innskriften klart fra at mangletreet ikke er noen kjørestegave, som et sjællandsk eksemplar hvor det er skåret i sirlig relieff: «Denne

manglefjel har Peder Jørgensen gjort til sin syster Maren Jørgensdatter 1787».

Eierforholdet fremgår av initialene, og som ventet for et kvinneredskap er disse overveiende kvinnelige, med d for datter som tredje bokstav. Det er verdt å merke seg at mannlige initialer, med s for sønn som tredje bokstav, er vanligst på de tidlige mangletreene. Av initialene på Glomdalsmuseets seks 1600-

tallseksemplarer er således fire mannlige og to kvinnelige. Det lar seg ellers vanskelig avgjøre om mannsinitialene er treskjærernes signaturer, eller om mangletreene sjeldnere ble regnet som kvinnes personlige eiendom på denne tiden. Enkelte ganger ser vi at det har vært spesielt viktig å fastslå eiendomsretten, som på et mangletre fra Sjælland hvor det ved siden av initialene PJS er innskåret beskjeden «Denne tilhører mig» og dessuten at «Vho som stjæler mig er en tyv».

Årstallet kan være skåret inn av produsenten eller av giver/eier. Når det i tillegg er påført dato, kan denne tenkes å angi troløvelsesdagen og for egenprodusenten dagen da mangletreet var fullført. Dette siste gjelder f.eks. et telemarkseksemplar fra Hieddal, hvor det opplyses at «Halvor Halvorsen have gjort denne Rulafjøl den 20 Oktober 1768».

Rulle og mangle

Ordet mangle har vært knyttet til dette glatteredskapet over størstedelen av dets utbredelsesområde, noe som kan henge sammen med at spredningen har foregått i forholdsvis sen historisk tid og at ordet har spredt seg sammen med redskapet. Ordet

mangle er opptatt i germanske språk fra manganum på latin, hvor det i sin tur er et gresk lånord, og bruktes om valsen på en kastemaskin til krigsbruk. Hvordan ordet har kommet til å bli knyttet til tekstilglatting, er ennå uklart.

I vår betydning ser det ut som om det tidligst betegnet tøypressen, som er av eldre opprinnelse enn mangletreet, og deretter ble overført til dette på grunn av funksjonslikheten. Fra Italia beskrives i 1598 manganano som en presse for lin- og bomullstøy, og allerede på 1300-tallet skal slike presser kalt mange ha vært i bruk i Tyskland. Om disse var lik de senere skrupressene eller klesruller med stentyngder, er imidlertid uvisst. I allfall bekrefter kildene at ordet bruktes om tøyresser før det ble knyttet til mangletreet. Det kan da nevnes at også i nyere tid ble Mange(l) på tysk og flamsk og tilsvarende mangle på engelsk (=box mangle) brukt om stenruller.

Enten via nederlandsk mangel/mangelplank eller tysk Mangelbrett, bekreftet gjennom en innskrift på et nordtysk eksemplar fra 1621, må ordet antas å ha kommet til Danmark-Norge på 1500-tallet. Fra Danmark oppgis både manglebræt og mangletræ som almindelige

navn. Den tilsvarende rikssvenske benevnelsen er mangelbråde, mens ellers sammensetninger av kavel, brukt om rullestokken, med -bråde, -tre, -ty og -don har stor utbredelse. Også i tilgrensende deler av Norge, særlig i Hedmark og Sor-Trøndelag benevnes rullestokken ofte for kavel, som en også har valgt å kalle den i dette skriftet.

I den finske benevnelsen for mangletre, kaulauslauta, inngår også kavel som førsteledd, mens vi i kaulastukki, navnet for rullen eller kavlen, gjenkjenner det svenske kavelstock. Valget av benevnelser kan sees som et sterkt indisium på at mangletreet i Finland, hvor tidligste datering oppgis til 1656, har kommet hit fra Sverige. En annen navnetradisjon har festnet seg i finsk Karelen, hvor forskjellige sammensetninger med russisk kataat, å stryke, var i bruk. Dette antyder samtidig at den østeuropeiske typen av mangletre med tverriflet underside som bruktes i Karelen, i sin tid var kommet østfra¹²⁾

De to delene et mangletøy består av, på den ene side treet eller brettet og på den andre kavlen, har i ulike deler av Norge benevnelser hvor vanligvis mangle- eller rulle- danner førsteleddet. Ågot Noss mener at rullefjøl og rulletre kan representere en el-

med kavel oppgis i svarene på NEG-liseten «Stell av lintøy etter vask» fra Vestland fylkene, Agder og Telemark. Uttrykket ser ut til å ha hatt en mer allmenn utbredelse tidligere, siden Eilert Sundt skriver i 1869 at «Den sammenhørende stok og fjøl kalles manglegagn (på samme måte som væv-gagn, vaske-gagn o.s.v.); tildels brukes også uttrykket hånd-rulle»¹⁴⁾

Grepet og grepfigurene

På nordeuropeiske mangletrær er et håndtak vanligvis anbragt på oversiden nær den ene kortenden. Av og til forekommer også et støttegrep i motsatt ende, som kan være utformet som en tverrgående vulst, en utskåret figur eller en enkel rund knapp. Slike ekstragrep var i Norge særlig vanlige i Hallingdal, Nord-Gudbrandsdal, deler av Vestlandet, på Nordmøre og videre østover i Orkdalen og Gauldalen. Det frisk-nederlandske mangletreet, som kanskje representerer redskapet i sin tidligste utforming, mangler derimot enhver form for grep.

På de eldste mangletrærne var enten grepbøylen skåret i ett med treet eller festet med to gjennomgående nagler. Begge disse grepvariantene lever videre inn i

1700-tallet i en rekke forskjellige utformninger, ofte med grepender som ender opp i volutter eller dekorativt bladverk. (Fig.11 og 13) Dreiede grep påtreffes gjennom størsteparten av det nordeuropeiske mangletreets historie, men kom ikke noe sted til å bli den dominerende type håndtak.

Sammenligner vi typer av grep og ornamenter på et stort utvalg av norske mangletrær, ser det ut til å være en sammenheng mellom importen av danskproduserte eksemplarer og grepfeste i skyvespalte. Grepet førtes her inn i en fals fra kortenden av brettet på samme måte som lokket i et pennal og ble deretter låst med en nagle eller kile. (Fig.17) Sannsynligvis har også skyvespalten og hestehåndtaket fulgt hverandre på veien over Nordsjøen.

Denne festemåten tør likevel være eldre enn grephesten, siden en rekke tidligere daterte mangletrær har skyvefeste med enkel grepbøyle, som gir inntrykk av å være samtidige med brettet. Skyvespalte-festet var rimeligvis et resultat av serieproduksjon og behovet for å stue brettene sammen under frakt, hvor det fremstikkende grepet ville ha vært i veien. Festemåten gjorde det også lettere å skifte ut håndtaket dersom det ble ødelagt.

På eldre mangletrær er grepet

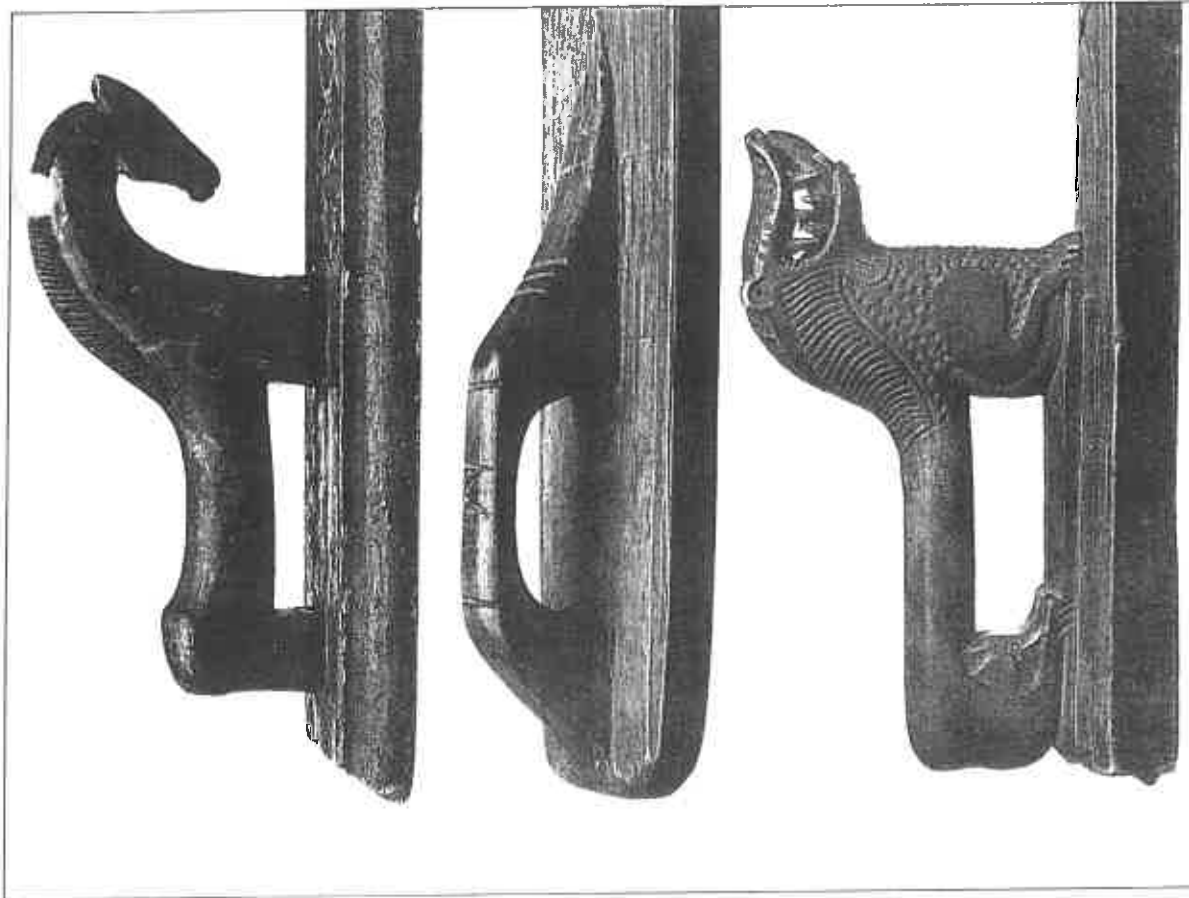

Fig. 10-12. Øverst hestehåndtak på mangletre fra 1739 (GM 12051), i midten grephoyle skåret i ett med treet på mangletre fra 1692 (GM 9152), nederst løvegrep på mangletre fra 1841 (GM 11963).

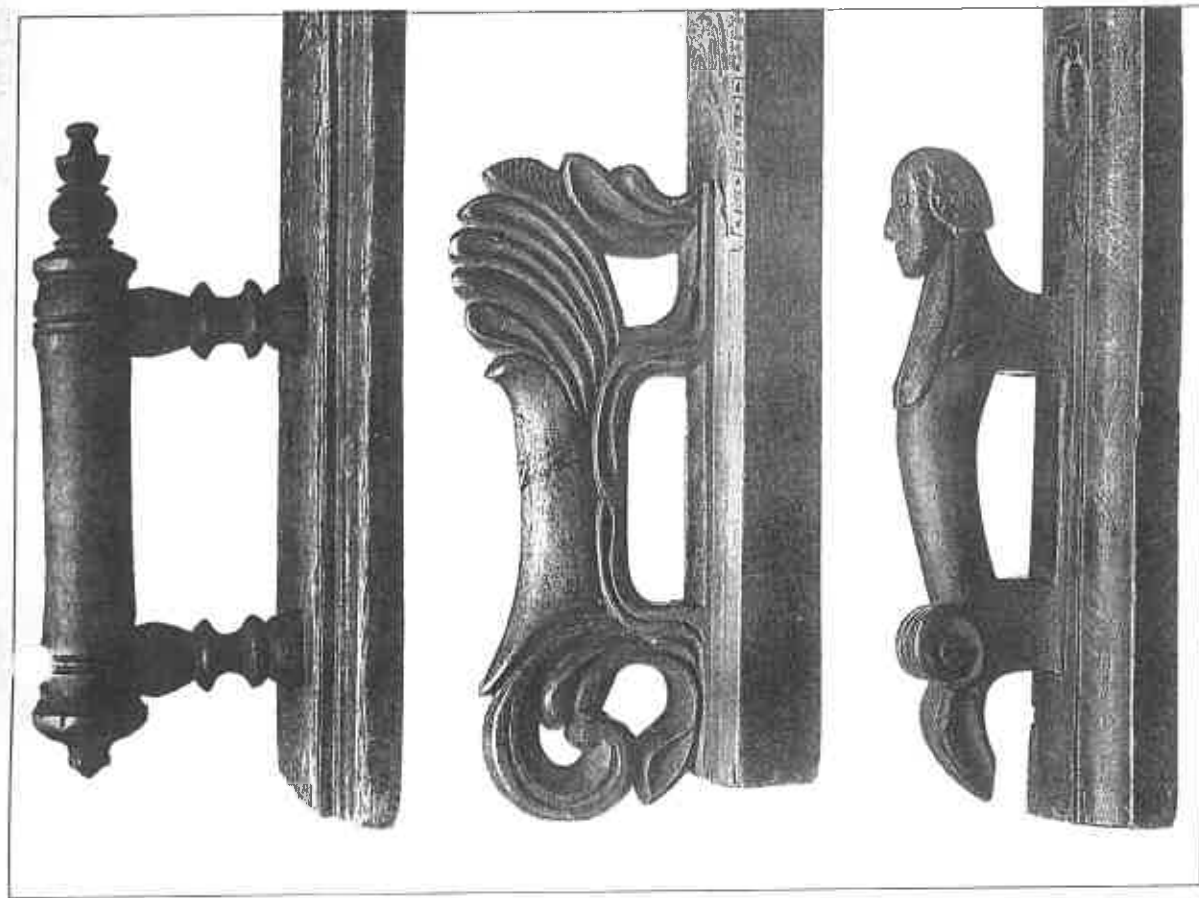

Fig. 13-15. Øverst drejet grep (GM 11998), i midten grep med rokokkoshurd på mangletre fra 1812 (GM 12882), nederst grep skåret som en menneskebyste i den ene enden (GM 12910).

ofte plassert et stykke inn på treet, mens overgangen til feste i skyvespalte medførte at det måtte flyttes til enden av brettet. Hvor denne festemåten ikke bruktes, kan også grepet være anbragt midt på redskapet, som i Finland, Polen og deler av Tyskland. Den finske tradisjonen med grepfeste langt inn på brettet gjenfinnes ellers hos to finnskogseksemplarer i Glomdalsmuseets samling. (Fig. 8 og 9)

Gutorm Gjessing fremhever i sin artikkel «Hesten i førhistorisk kunst og kultus» fra 1943 at mangletreet på landsbygda var et lån fra «høyerestandskulturen» i byene, og at grephesten ble føyet til som et folkelig element: «rundt i bygdene levde folketruesterkere, og etter hvert formet håndtaket seg til en hest – fruktbarhetshesten».¹⁵⁾ Helge Søgaaard skriver en kommentar til denne tolkningen to år senere, hvor han påpeker at «principielt at tage sin Tilflugt til mystisk-religiøse forestillinger fordi andre ikke staaer til Raadighed, vil føre til betænkelige Konsekvenser».¹⁶⁾ Det kan i det hele tatt sies om mange synspunkter på folkekunstens «symbolikk» at de ofte bygger på ønsketenkning og begir seg inn i subtile forklaringer som ikke lar seg bekrefte med utgangspunkt i eksisterende kildemateriale.

I dette tilfelle kan vi også følge hestegrepet som en ren import-sak, som formodentlig er blitt knyttet til mangletreet en gang på 1600-tallet i Danmark eller Nord-Tyskland. Hestens store betydning som trekdyr og dens tilknytning til mannsarbeidet i det eldre bondesamfunnet skulle ellers åpne for mer enn en naturlig forklaring på dette valget av grepdyr.

Hesten ser også ut til å opptre som grepfigur etter at mangletreet var kommet i bruk på den norske landsbygda, fortrinnsvis etter år 1700. Av Glomdalsmuseets åtte mangletreer med tidligere dateringer, er det således bare ett hvor grepet har hesteform. I første halvpart av 1700-tallet er hestehåndtak fremdeles i mindretall (12 av 27 daterte eksemplarer i Glomdalsmuseet), mens de i siste halvpart av århundret forekommer dobbelt så ofte som andre grepformer tilsammen (19 av 29 eksemplarer med årstall). Skyvefestet gjorde det ellers lett å skifte ut håndtaket, og en må regne med at grephestene ofte er av yngre opprinnelse enn mangletreet.

En av de mest iøyenfallende variantene, som kjennes fra Niedersachsen til Norge, er en hesteskåret med to hoder. I Danmark er den tohodede grephesten van-

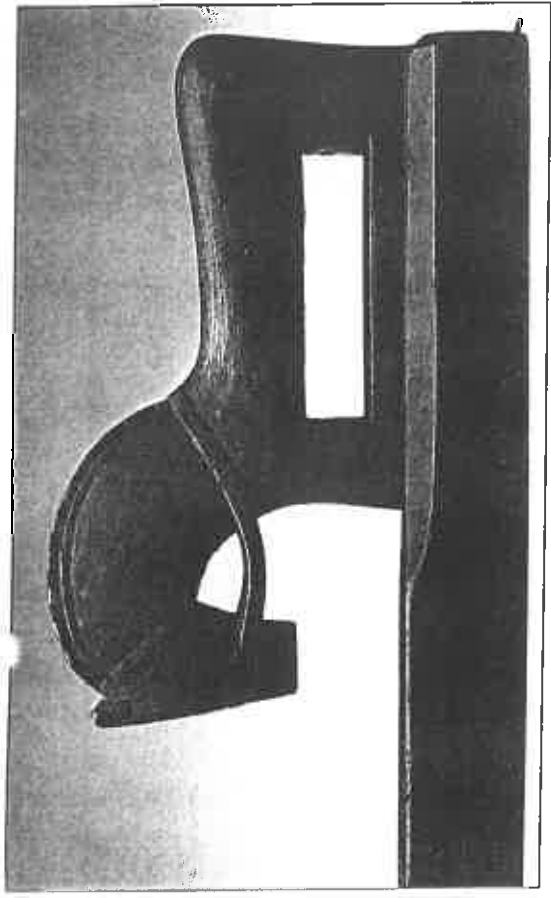

Fig. 16. Hestegrep med detaljiskåret hodelag og tøm på mangletre fra 1834 (GM 12002).

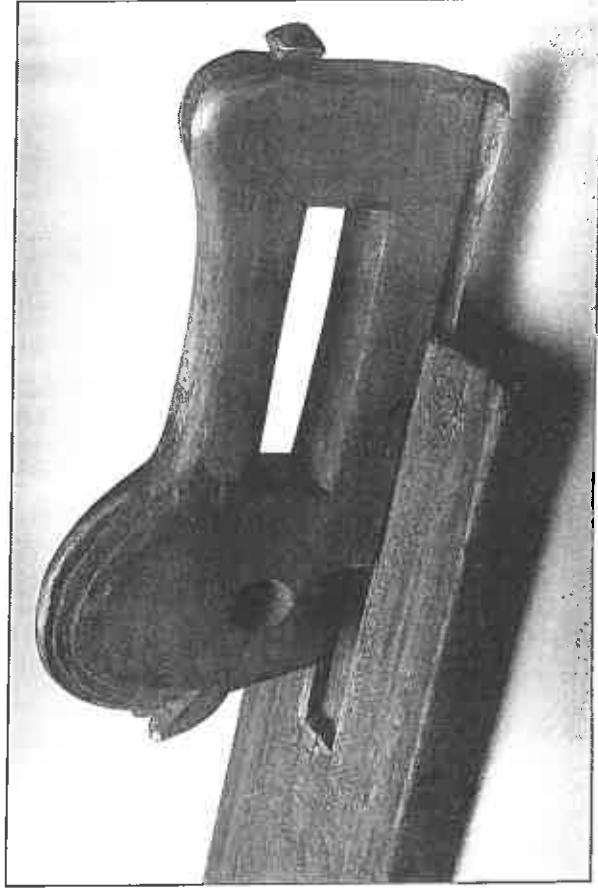

Fig. 17. Feste av grephest i skyvespalte (GM 11972).

ligst på øyene, og vi finner den også lengst sør i Sverige. Fra Norge kjennes de fleste eksemplene fra Nedre Buskerud, hvor en som nevnt også finner dansk påvirkning i manglebrettets dekor. To av Glomdalsmuseets mangletrær, begge med karveskurdrossetter omgitt av små hjertefigurer etter danske forbilder, har også slike dobbeltgrip.

Løven opptrer senere som grepfigur, hyppigst i Øst-Oppland, hvor den først blir vanlig etter år 1800. Her fremstilles den ofte med krone på hodet som en bekræftelse på at det er Den norske løve vi har med å gjøre.

Omkring midten av 1600-tallet finner vi i Holstein og langs Elbens nedre løp grep hvor den ene enden er skåret som overkroppen på et menneske og den motsatte ender opp i en krøllfigur. Grepformen fant også veien til Skandinavia, og et stykke inn på 1700-tallet slo den an i Mjøsbygdene. Glomdalsmuseet eier 11 eksemplarer med slike grep, som kan være mannlige eller kvinnelige, utstyrt med henholdsvis skjegg og bryster. I et tilfelle sees også rudimentære vinger på en av figurenes skuldre som bekræftelse på at forbildet har vært en englefremstilling.

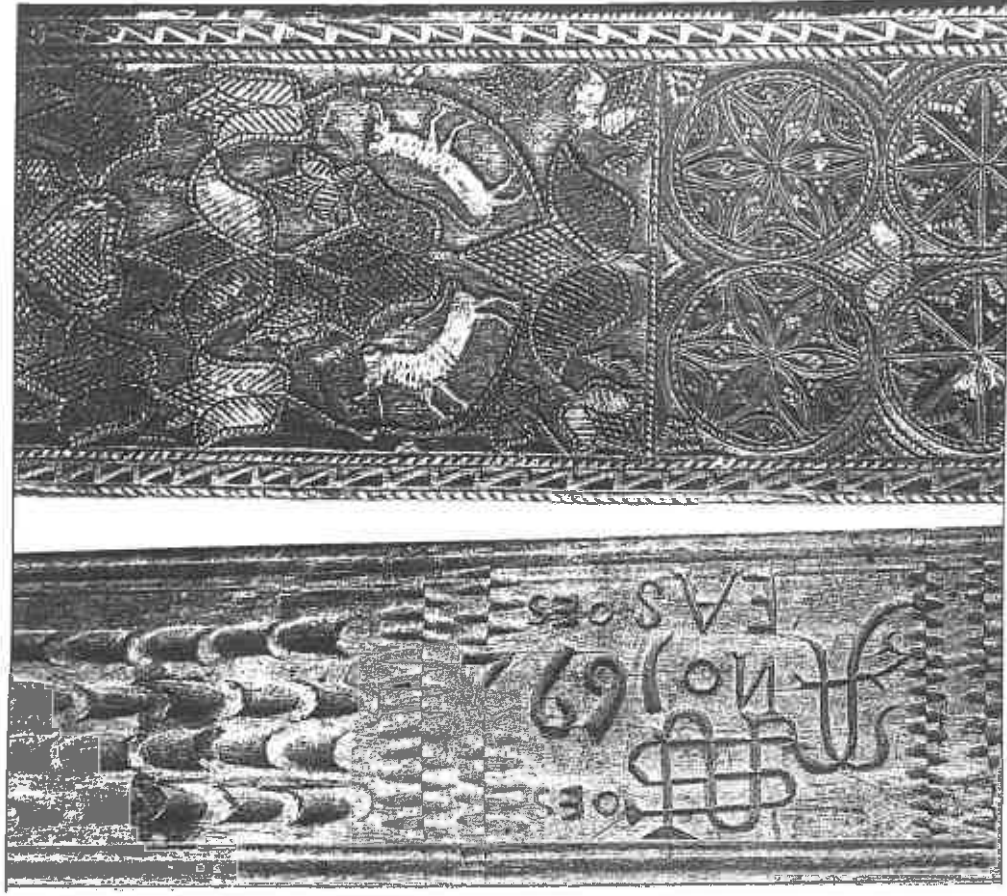
20

Tre mangletrær fra 1600-tallet

Tre av Glomdalsmuseets tidlige mangletrær, hvorav to stedfestede fra henholdsvis Ommang i Loten og Ullerud i Våler, illustrerer en tidlig fase i dekoreringen av dette redskapet. På Løteneksemplaret er årstallet 1664 skåret inn i støttegrepet foran, som forøvrig ser ut til å være formet med et hovelgrep som forbilde. Motivvalget er enkelt nok og består av en seksbladrose repetert fem ganger. (Fig.24) Det er interessant å merke seg at dette tidlige eksemplaret er skåret i en blanding av strek- og karveskurd, som kunne tyde på at den siste teknikken ikke var noen naturlig uttrykksform for snekkeren. Grepet er både på dette og Våler-eksemplaret skåret i ett med treet.

At 1600-talls mangletrær også kunne kopieres av senere generasjoner, viser et eksemplar med innskåret årstall 1699 fra Elverum. Store og små rosetter er her etterlignet i grov og forenklet skurd, hvor det rustikke preget forsterkes ved at furu er anvendt som emne. Senere har denne skurden fått en enda mer ubehjelpelig overmaling, trolig for å få mønstret til å tre tydeligere frem.

Ullerudtreet har dekorasjons-

To slags ornamentikk.

Fig. 18. Bølgelinjer utført i skulpturnytt, initialer og bumerke på mangletrær fra Ullerud i Våler, datert 1692. Utsnitt av GM 9152.

Fig. 19. Nitid skåret karveskurd med rosetter, tulipaner og norske lover. Utsnitt av GM 12027

messig sett et mer alderdommelig preg enn sitt sidestykke fra Ommang. Hoveddekorasjonen er tettstilte bølgelinjer skåret i skulpsnitt, forøvrig et hovedmotiv i Hedmarks renessansedekor som fortsetter å bli anvendt gjennom hele 1700-tallet. Også innslaget av årstall og initialer som en del av dekoren, her med tillegg av en bumerkelignende figur som minner om et forenklet Kristus-monogram, er gjennomgående trekk ved utsmykningen av tidlige mangletrær. (Fig.18)

På det tredje eksemplaret innatar initialene GLD og årstallet 1669 utført i flateskurd en sentral plass i det dekorerte sentralfeltet. I tillegg kommer en enkel rosett og to halvmånefigurer. (Fig.1) Det dekorerte feltet innsluttes av en bred profilert kant, som en ofte finner på mangletrær skåret i Norge etter forblide av danske importstykker. Bruken av initialer og årstall som dekorativt element kan følges inn på 1700-tallet, og det må antas at disse mangletrærne er bestillingsverk til minne om spesielle anledninger.

Et interessant spørsmål er hvorvidt hestegrepet med skyvespaltefaste kan være samtidig med dette tidlige daterte mangletræet. Svein Molaug skriver i artikkelen «Hest og mangletre» at

«Den eldste hest eg har sett, er datert 1688. Den er frå Fyn.» Fra Norge hadde han registrert hestegrep på mangletrær datert 1666, 1671 og 1688, men alle disse «er av bøk og kan vera importsaker». ¹⁷⁾ Glomdalsmuseets eksemplar fra 1669 er imidlertid av bjørk, og en ser av skurden at skyvespalten som danner feste for grephesten må være samtidig med brettet. Vi kan ikke på samme måte borge for hesten, selv om denne har en utformning som kan være tidlig. Fra 1600-tallet kjennes som nevnt også enkelte grepbøyer med feste i skyvespalte, og vår hest kan meget vel ha kommet til som erstatning for et slikt grep.

Rosetter og ranker

Væringsaasens mangletresamling viser tydelig hvordan to motivgrupper dominerer den østnorske mangletredekor; passerornamentikken med dens rosetter, de eldre vanligvis utført i karveskurd, og ranker i utformninger fra renessanse til rokokko, av og til med innslag av to stilarter på samme eksemplar.

Av Glomdalsmuseets mangletrær utgjør de to motivgruppene setti samlet fire femtedeler av Væringsaasens samling og drøye halvparten av Hedmarkssamling-

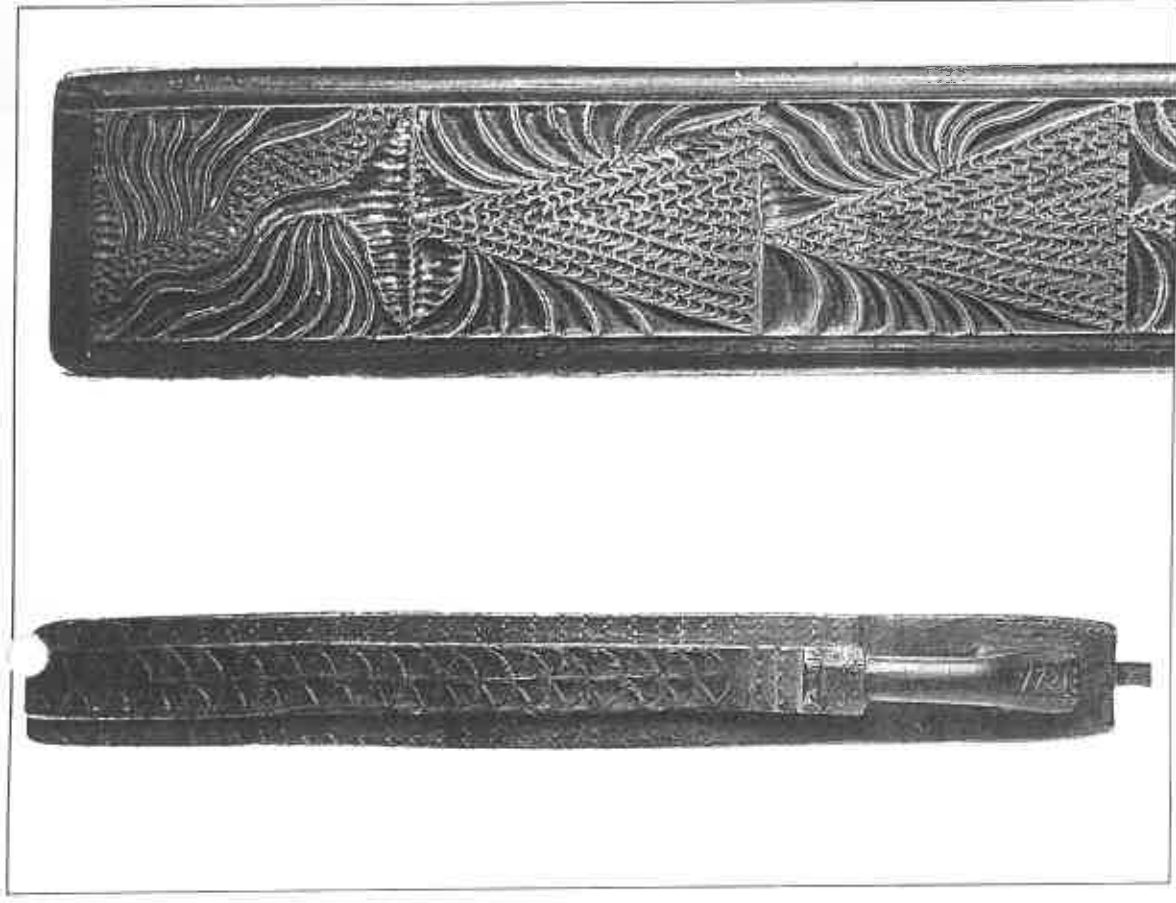

Fig. 20 Mangletre med bred opphøyd midtribbe, dekorert med stilisert bladbord av renessansetype. (GM 12720)

Fig. 21. Geometrisk dekor, hvor bølgeomnarmetikk av renessanscopprinnelse er innsluttet i trekantsfigurer. Utsnitt av GM 12765.

en. I det første tilfellet dreier det seg om en ren antikvitetssamling, hvor utvalget hovedsakelig er gjort på grunnlag av dekoren. Her er antall eksemplarer med planteornamentikk og sirkelfigurer omtrent jevnbyrdige i antall og utgjør hver ca 2/5 av samlingen. I Hedmarksamlingen er de «almindelige» mangletrærne uten iøyenfallende dekor sterke re representert. Også her pryder passerbaserte rosetter innpå halvparten av mangletrærne, mens bare hvert tyvende eksemplar har planteornamentikk. Ranken spilte ingen sentral rolle i mangletredekoren i Østerdalen og Solør, og når vi her finner denne dekorasjonsformen, fremviser den ofte trekk som peker mot en opprinnelse i Gudbrandsdalen eller på Hedemarken.

Som Svein Molaug påpeker i «Hest og mangletre» forekommer i norske samlinger atskillige mangletrær av bøk, hvor profesjonelt utførte sirkelbaserte figurer i karveskurd er hovedmotiv. (Fig 22) Disse kan være utstyrt med tverrgående bånd hvor kjøperen selv kunne føye til årstall og mottagerens initialer. En gjennomgåelse av det danske nationalmuseums mangletrær i 1985 viste at fire av fem eksemplarer var skåret i bøk, av de res-

terende flesteparten i eik. Derimot ble åpenbart ikke danske mangletrær, som det store flertallet av de norske, fremstilt av bjørk. I Glomdalsmuseets samling er 30 eksemplarer dekorert med karveskurdrosetter av samme hovedtype som de danske eksemplarmangletrærne. (Fig.22) Når bare ett av disse er skåret i bøk og de øvrige av bjørk, forstås en, som også Molaug påpeker, at en betydelig produksjon etter danske forbilder må ha foregått på norsk grunn.

For en profesjonell treskjærer krevde fremstillingen av rosettene i karveskurd til tross for deres kompleksitet hverken stor teknisk dyktighet eller skapende evner ut over bruken av passerens, med derimot en skarpslipt egg og atskillig tålmodighet. Som om ikke de sammensatte og varierte passerkonstruksjonene i seg selv skulle være nok, ble det i de nedre delene mellom bladkonturene skåret ørsmå kløverbladlignende forhøyninger og andre detaljer som kompliserte skjæringen. (Fig.19, 22 og 23) Peter Anker sier om de importerte 1700-talls mangletrærne med kompliserte sirkelbaserte rosetter at «karveskurden på disse kjennetegnes på langt mer varierte motiver enn den eldste norske. De er også sirligere og mye

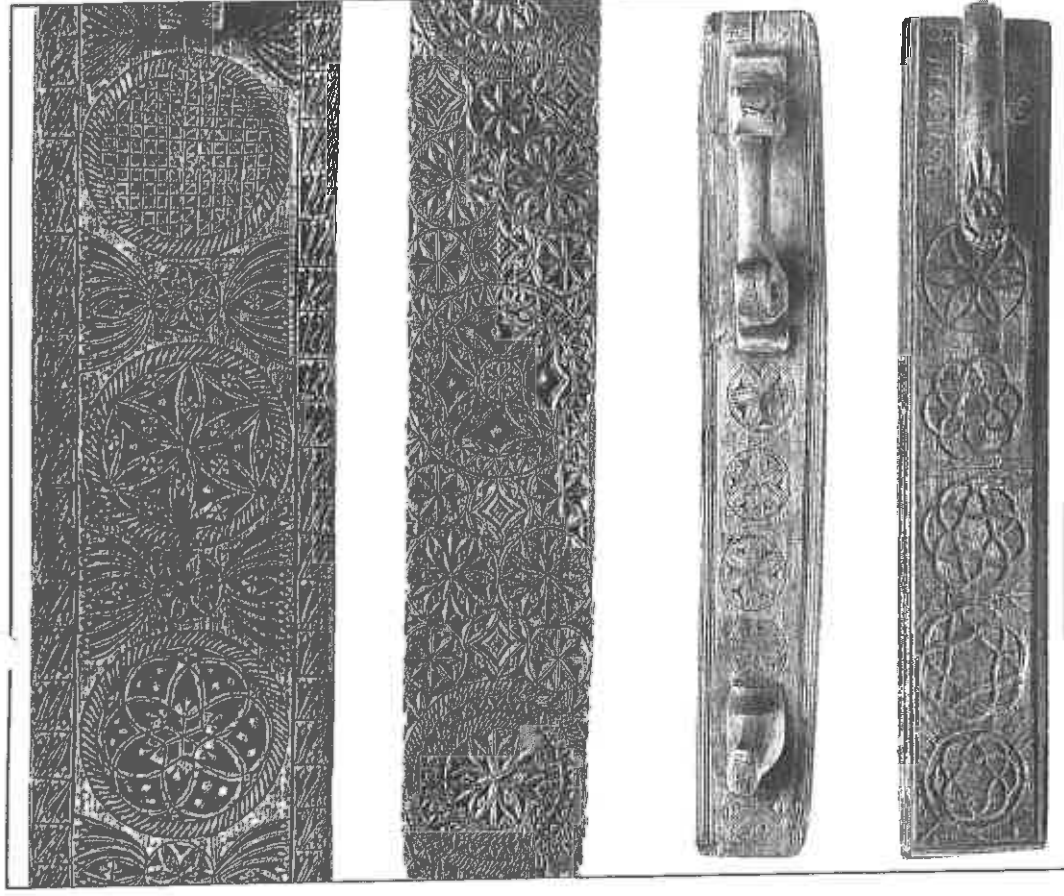

Fig. 22. Utsnitt av importert dansk mangletre av bøk med karveskurd-ornamentikk. (GM 12049)

Fig. 23. Finskåret karveskurd på utsnitt av norsk mangletre, med sekundært malt årstall 1787. (GM 9030).

Fig. 24. Mangletre dekorert med seksbladrosetter fra Ommang i Løten datert 1661. (GM 8619)

Fig. 25. Primitiv etterligning av karveskurdrosetter, datert 1798. (GM 12896)

tettere skåret, og motivene danser sammenhengende komposisjoner som dekker hele flaten som et «kniplingsaktig mønster».¹⁸⁾

Rosettornamentikken med sine mange varianter fremtrer i mangletredekoren nærmest som et sluttet univers hvor figurative motiver bare sjelden får slippe inn i karveskurdens sirkler. (Fig.19) Dekorasjonsformen kan følges helt tilbake til det første daterte nederlandske mangletrede fra 1566, og en kan i denne spesielle skurden gjenfinne samme sans for det storslåtte i liten målestokk som preger den nederlandske produksjonen av damask og kniplinger.

Den småkårne rosettdekoren forsvinner fra mangletreproduksjonen i siste fjerdedel av 1700-tallet. Seksbladrosen og andre enkelte sirkelbaserte figurer hadde vært anvendt ved siden av den mer kompliserte skurden iallfall siden 1600-tallet (Fig.24), men blir nå stadig almindeligere og får oftere et hjemmelaget preg. (Fig.25)

Ranken er i deler av Norge et dominerende motiv i mangletredekoren og kan følges i alle sine varianter fra renessansens slanke bladfattige stammer, via barokkens rikere løvverk og til den i rokokkotiden blir brutt opp i

selvstendige dekorative elementer. (Fig.26-29) I resten av det nordeuropeiske mangletreets utbredelsesområde, inkludert vårt naboland Sverige, er det sjeldnere en finner rankedekor. Derimot anvendes hyppig andre vegetabiliske motiver.

En rekke utformninger av den norske rankornamentikken er i sin anvendelse på mangletrær knyttet til bestemte geografiske områder, som dobbeltrankene i Telemark og på Hadeland, det mangslungne akantusløvet i Nord-Gudbrandsdalen og i Halvingdal både hjerteformede ranker og regelmessige barokkranker med sagtakkede «løvetannblader». Fra Mjøsa og vestover til Ringerike finner vi et for mangletreskurden særskilt blomstringsområde for rokokkoskurden. Spesielt iøyenfallende er en utformning fra Land og nabolandskapene mot øst og sør, hvor rocailler, roser og bladornamenter fremstår i et høyt og kraftig relieff. (Fig. 28) Likheten mellom de bevarte eksemplarene er stor, men dersom det er riktig som Ellen Marie Magerøy skriver i Norsk treskurd at «kan hende alle er av same skjærer»¹⁹⁾ må han ha hatt en temmelig stor produksjon.

I sin artikkel «Manglebræt og Folkekunst» fra 1946 kaller

Fig. 26. Mangletre av eik med renessanscranke, datert 1765. Utsnitt av GM 12035.

Fig. 27. Akantusranke fra Nord-Gudbrandsdalen, skåret i Jacob Klukstads stil. Utsnitt av GM 12000.

Fig. 28. Rokokko-ornamentikk skåret i høyt relieff fra Øst-Oppland. (GM 11402)

Fig. 29. Utsnitt av mangletre datert 1816. Stilsikkert utførte rokokko-ornamentet. (GM 12882)

N.G.Heine de dekorerte mangletreerne «en Art Ledefossil, der kendetegner et Landskabs karakter og Stilling, innenfor Folket kunsten».¹¹⁾ Den som forsøkte å gjøre denne tanken til virkelighet, ville rimeligvis få en vanskelig oppgave, for det første fordi en stor andel av mangletreerne er handelsvare uten noen nær tilknytning til produksjonsstedet. Når det gjelder mer stedege motiver, karakteriseres disse av samspillet mellom den almindelige stilutvikling og lokale valg. Her er kjennetegnet ved en fossil, at den er av samme art og har samme tilfesting når den opptrer i ulike funnområder, nettopp ikke til stede.

Siden Harry Fett i 1906 antydde det spesielle utbredelsesområder for ulike motivutførelser anvendt på mangletreer, er heller lite arbeide utført for å utvide våre kunnskaper på dette området. En må derfor kunne si at de fleste spørsmål omkring produksjonssentra, spredningsområder og lokale særtrekk fortsatt står ubesvarte.

Druekyllas, roser og tulipaner

Når en tar for seg en større samling av stedfestede mangletreer, blir det klart at enkelte motiv-

grupper har en vid utbredelse og gjenfinnes også over landegrensene, mens andre har hatt en spredning i hovedsaken begrenset til en spesiell landsdel.

To motivgrupper som er relativt tallrike i Glomdalsmuseets samling kan tjene som eksempler på en mer eller mindre lokal spredning. Den første, som er representert med 14 eksemplarer i Glomdalsmuseet, består av en ranke hvor sidegrener bærer drueklasser og vanligvis ender opp i en tulipan. (Fig.30) Vi ser at motivet utvikles videre ved at tulipanene kan overta drueklassenes plass eller forenes med disse til knopp lignende utvekster. Samlingens eldste daterte eksemplar med denne typen av ranke-dekor har innskåret årstallet 1675 og det yngste 1766, mens hovedtyngden av produksjonen synes å ligge omkring år 1700. Motivgruppen ser i hovedsaken ut til å høre hjemme på Østlandet, og de stedfestede eksemplarene gir oss foreløbig et utbredelsesområde som strekker seg mellom Telemark og Hedmark. Den andre motivgruppen, som Glomdalsmuseet eier 12 eksemplarer av og i tillegg 7 med noe avvikende motivvalg, kan avgrenses til Mjølsbygdene. Den har sin spesielle interesse fordi det tilgjengelige mangletrematerialet

gjør det mulig å se utviklingen av ornamentikken fra rene beslagsmotiver i tidlig nordisk renessanse til en gradvis omforming mot plantemotiver etter lokale treskjereres smak. Også valget av grepfigur er en sammenbindende faktor for denne gruppen av mangletretrær. På åtte av Glomdalsmuseets eksemplarer er den ene grependen formet som en mennesketorso, hvor det historiske utgangspunktet er grepfigurer på nordtyske barokk-mangletretrær fra midten av 1600-tallet.

Beslagsmotivet som har dannet forbilde for vår mangletredekorkor, består av en rekke alternerende runde og firkantede figurer. Mangletretrær fra tidlig 1600-tall med denne typen dekor kjennes både fra Norge, Danmark, Sverige og Schleswig, deriblant et eksemplar fra 1626 i Norsk Folkemuseum. 20) I sin tidligst kjente utformning fra Mjøsbjøgdene må motivet ifølge daterte eksemplarer antas å ha utviklet seg tidlig på 1700-tallet. Vi ser at de runde beslagene får en mer dominerende utforming på bekostning av firkanbeslage-

ne, som senere forsvinner helt. Beslagene fliker vokser derimot til grener med barokkens velkjente øreflippmotiv som avslutning (Fig. 25)

Senere utvikler disse forgreningene seg til rankesegmenter som deretter forenes omkring en stilk hvor rosetten er blitt til en rose, anbragt i enden av stilken som roser skal. I en annen variant av motivet, representert ved to eksempler i Væringsaaens samling, er løvverket byttet ut med to korslagte tulipaner. I siste utviklingsfase, hvor de dekorerte mangletretrærne forresten har beholdt grepene med mennesketorsoer, er plantedelene brutt opp etter rokokkotidens smak i enkeltornamenter, hvor også rosetfiguren har fått sin plass. Års-tallene på Glomdalsmuseets mangletretrær med denne motivkretsen spenner mellom 1718 og 1784. Vi ser at mangletredekorren til tross for sin gjennomgående konservatisme også inngår i en utviklingsprosess, hvor både den generelle stilutviklingen og lokale valg har satt sitt preg på utformningen.

Fig. 30 Ranke med tulipan og drueklaser. Utsnitt av GM 11380.

Fig. 31. Roser, rankesegmenter og rest av beslagsornament på mangletre fra Mjøsbjøgdene, datert 1741. Utsnitt av GM 11414.

Noter

1. Noss 1966:98.
2. Myhre, B.M. 1967:61ff.
3. Petersen 1951:328ff.
4. Häberlin u.å.:3+8f, Vistrand 1901:13ff, Kjellberg 1940:70ff, Noss 1966:100 ff.
5. Soegaard 1945:36. De tre tidlige danske mangletræerne finnes i Nationalmuseets samling.
6. Trøndelag Folkemuseum 10443 (overført fra Nordenfjelske Kunstindustrimuseum).
7. Vistrand 1909.
8. Disse mangletræerne mangler stedsopplysninger, men er ganske sikkert norskproduerte, og helst fra Østlandet.
9. Nationalmuseet i København nr 0.58
10. Gawelick 1988:21.
11. Gjendiktning...n er ikke ordrett.
12. Opplyst av Pasi Pursiainen ved Tampere museum.
13. Noss 1966:105ff
14. Sundt 1869:275.
15. Gjessing 1943:131.
16. Søgaard 1945:40.
17. Molaug 1954:35f.
18. Anker 1975:131.
19. Magerøy 1983:244.
20. Drøftet av Harry Fett 1906:6f.
21. Heine 1946:77.
22. Når det ikke har lyktes å gjensinne omkring 20 av Glomdalsmuseets registrerte mangletrær, ser dette ut til å ha flere årsaker; dobbeltregistrering, overføring til andre museer, uoversiktlige lagerforhold og tyveri.

Litteratur

- Anker, Peter: Folkekunst i Norge. Oslo 1975.
- Bergsåker, Jon: Eit mangletré frå Skåre og andre gamle mangletré i Rogaland. Årbok for Karmund 1966-76.
- Eilertsen, Turid Folling: Et mangletré fra Gildeskål. Nordland fylkesmuseum årbok 1982-83.
- Fett, Harry: Yngre norsk folkeornamentikk paa mangletrær. Kra 1906.
- Gawelick, Henry: Ellen, Mangelbretter und Waschhölzer – Beispiele für ornamentiertes Mobiliar in Mecklenburg. Mecklenburgisches Ornament-Fibel. Rostock 1988.
- Gjessing, Gutorm: Hesten i forhistorisk kunst og kultur. Viking VII(1943).
- Heine, Niels G.: Manglebræt og folkekunst. Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1946.
- Häberlin, Dr.: Gnidelsteine. Globus. Kjellberg, Sven: Gnida, mangla och stryka. Kulturen 1940.
- Magerøy, Ellen Marie: Norsk tre-skurd. Oslo 1983.
- Meringer, R.: Die Mangel/zur Manglel. Indogermanische Forschungen 19, p.430f og 21, p.282f (1906).
- Molaug, Svein: Hest og mangletré. By og bygd IX(1954).
- Myhre, Bente Magnus: Sømglatteren – pynt eller bruksgjenstand. Frå Haug ok Heidni 1967.
- Noss, Aagot: Før strykejernet. By og bygd XVIII(1966).
- Olsen, Bernhard: Kærestegaver. Festskr. til H.F. Feilberg. København 1911.
- Petersen, Jan: Vikingetidens redskaper. Oslo 1951.
- Rasmussen, Holger: Banketærskel og Manglebræt. Nat.museet, København 1977.
- Sarolta, F.C.: A nepi mosas Szatmar-nan es Bergben. Nyiregyhaza 1989.
- Schmidt, Ragne Bugge: Kompassrose på mangletrær. Vest-Agder Fylkesmuseum 1963-68.
- Sundt, Eilert: Om renligheds-stellet i Norge. Chra 1869.
- Søgaard, Helge: Et manglebræt fra Øland. Købstadmuseet Den gamle by. aarboeg 1945.
- Ugelstad, Janike S.: Banke hvitt – mangle glatt. By og bygd XXXI(1986).
- Ugelstad, Janike S.: Mangletrær og banketrær. I:Norske antikviteter fra bygd og by. Oslo 1994.
- Vistrand, Per G.: Gnidstenar i Nordiska Museet. Meddelanden från NM 1899/1900.
- Vistrand, Per G.: Attartal hos Sveriges allmoge. Fataburen 1909.
- Zsigmond, Batky: Magyar mangorlopapiczkak. Nepraszti ertesitö 1905.
- Av utrykte kilder er benyttet NEG-spørreliste Nr 107 «Stell av linplagg etter vask» samt svar på forespørsler til europeiske museer og etnologiske institusjoner i 1996 om bruk av mangletré og andre glatteredskaper. Samlingene av mangletrær er gjennomgått ved Nordiska Museet i Stockholm, Nationalmuseet i København, Norsk Folkemuseum, Drammens museum, Hedmarksuseet, Trøndelag Folkemuseum og Nordmøre Museum.